

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 025:32(477)"18"/"19"+025.171(477) "18"/"19"

Сергій Мішук
(м. Житомир)

ВНЕСОК ПРОФЕСОРІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ДОСЛІДЖЕННЯ РУКОПИСНО-КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розглянуто місце та роль професорів Харківського університету в дослідженні рукописно-книжкових пам'яток України.

Ключові слова: історичне книгознавство, рукописно-книжкові пам'ятки, книгознавці, М.Ф. Сумцов, Є.К. Редін, М.Г. Халанський.

У другій половині ХІХ ст. в Україні відбувається активізація збирання та вивчення старожитностей, до наукового обігу вводяться пам'ятки рукописно-книжкової культури.

Наприкінці 70-х років ХІХ - у 10-ті роки ХХ ст. в Україні відбувається становлення камеральних та едиційних методів археографії рукописної книги й бібліографії стародруків. Це був надзвичайно важливий період в історії українського книгознавства. Аналіз становлення та розвитку цієї стадії науки сьогодні має значний історіографічний інтерес, оскільки в середині ХХ ст. створюється декілька концепцій історії книги та книгознавства. Історія книги сьогодні є складовою частиною загального книгознавства, що належить до спеціальних історичних дисциплін.

У цьому процесі брали участь багато істориків, філологів (літературознавців та мовознавців), мистецтвознавців, учених із різних регіонів України, які усвідомлювали необхідність наукового археографічного та бібліографічного опису рукописів і стародруків як історичних джерел, невідомих суспільству та розкиданих по різних сховищах, як джерельну базу вивчення історії розвитку науки, освіти, національної культури.

Історико-книгознавча діяльність відомих українських учених В. М. Перетца, М. І. Петрова, А. С. Петрушевича, І. С. Свенціцького, І. І. Огієнка, С. І. Маслова, І. Я. Франка та інших стала предметом студіювання таких сучасних дослідників книги, як Я.Д. Ісаєвич, М.В. Галушко, О.М. Колосовська, С.В. Сохань, Н.М. Шалашна, Г.І. Ковальчук, В.І. Ульяновський та інших.

У дослідженнях рукописно-книжкової спадщини України значне місце належить харківським ученим М.Ф. Сумцову, Є.К. Редіну, М.Г. Халанському, Д.І. Багалію, А.П. Кадлубовському, М.С. Дрінову та іншим, які розгорнули велику збирацьку та дослідницьку діяльність, переважно в Харківському імператорському університеті та Харківському історико-філологічному товаристві при ньому.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Харків був одним із головних історико-книгознавчих та бібліотечно-бібліографічних центрів Російської імперії та України. Харківський імператорський університет (у радянські часи – ім. О.М. Горького, нині – ім. В.Н. Каразіна) – один із найстаріших університетів на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Заснований 1805 р. з ініціативи відомого вченого і громадського діяча В.Н. Каразіна, він із початку свого заснування став центром освіти і науки в Україні. На історико-філологічному факультеті університету навчалися та працювали відомі вчені та фахівці з історії, слов'янської та української філології, фольклористики, історичного мовознавства, палеографії та інших галузей гуманітарних досліджень, зокрема І.І. Срезневський, М.І. Костомаров, Д.І. Багалій, М.С. Дрінов, які сформували та очолювали всесвітньо відомі наукові школи, течії, товариства, започаткували засади національно-культурного руху. Водночас цей заклад став відомим центром і українознавчих досліджень, адже саме в Харківському університеті 1907 р. уперше в Російській імперії визначний український учений М.Ф. Сумцов прочитав університетську лекцію українською мовою [1].

Метою дослідження є визначення місця й ролі професорів Харківського університету М.Ф. Сумцова, Є.К. Редіна та М.Г. Халанського в дослідженні рукописно-книжкових пам'яток України.

Науковою базою дослідницьких студій професорів та студентів була бібліотека Харківського імператорського університету, заснована з ініціативи В.Н. Каразіна. Історія бібліотеки – частина біографії університету, духовної культури України. На початку XX ст. фонд університетської бібліотеки складав більш як 280 тис. одиниць зберігання. Серед них – колекція слов'янських рукописів та стародруків, яка була досить потужною та займала чільне місце у фонді університетської бібліотеки [2].

Проблемами дослідження історії пам'яток книгодрукування та книжкових зібрань на Харківщині порушував М.Ф. Сумцов. Микола Федорович Сумцов (1854–1922) – український фольклорист, етнограф, літературознавець, дослідник історії книги, автор багатьох наукових праць. За походженням – дворянин Харківської губернії, народився у Петербурзі у 1854 р. Освіту отримав у Харківській гімназії та на Історико-філологічному факультеті Харківського університету. У 1878 р. захистив дисертацію про життя та творчість князя В.Ф. Одоєвського; як приват-доцент викладав на історико-філологічному факультеті, читав лекції з історії російської літератури. У 1881 р. він захистив магістерську дисертацію "О свадебных обрядах по преимуществу русских", а в 1885 р. – докторську "Хлеб в обрядах и песнях". У 1886 р. брав участь у відкритті Харківської Громадської бібліотеки, разом з провідними професорами університету працював у її Правлінні. З 1889 був ординарним професором Харківського університету та членом ради опікунів Харківського навчального округу. Був обраний головою Харківського Історико-філологічного Товариства, протягом тривалого періоду редагував "Сборники Харьковского историко-филологического Общества". У 1892 р. за його ініціативою був заснований педагогічний відділ при Історико-філологічному Товаристві та започатковано видання "Трудов" цього відділу. З 1905 р. завідував Етнографічним музеєм при Харківському університеті. З 1905 р. – член-кореспондент Імператорської Петербурзької Академії наук, академік АН УРСР – з 1919 р. Помер у Петрограді в 1922 р. [3].

Члени Харківського Історико-філологічного Товариства готували каталоги та статті, присвячені дослідженню рукописів і стародруків. Вони також публікували розвідки історико-книгознавчої тематики, які містили відомості стосовно конкретного книгосховища Слобожанщини. Необхідну для бібліологів інформацію про кількісний і тематичний склад та стан цінного зібрання стародруків у книгозбірні Харківської духовної семінарії містить розвідка М.Ф. Сумцова "Заметка о старопечатных книгах Харьковской духовной семинарии", опублікована в "Киевской старине" [4, с. 89-90]. Підґрунтям бібліотеки Харківської духовної семінарії була книгозбірня Харківського колегіуму, заснованого в 1726 р., яка містила цінний комплекс стародруків із

богослов'я, філософії та церковної історії. Ядро бібліотеки складала частина збірки Стефана Яворського, переважно стародруки богословського та церковного змісту.

Дані опубліковані М.Ф. Сумцовим на підставі аналізу недосконалого рукописного каталогу бібліотеки, сьогодні є важливим історіографічним фактом для істориків книги. Він розглядає успадковане семінарією (разом з книжковими фондами Харківського колегіуму) особисте книжкове зібрання Стефана Яворського, рідкісні церковнослов'янські кириличні видання та польські стародруки, які були в його складі. Звертає увагу на західноєвропейські стародруки, що були досить повно розкриті ним за основними інформаційними ознаками. Згідно з даними М.Ф. Сумцова, запозиченими з рукописного каталогу 1886 р., там було зареєстровано 1707 назв видань латинською мовою, значна частина стародруків – польською мовою. Розподіл, проведений М.Ф. Сумцовим за хронологічною ознакою, виявив 169 стародруків XVI ст. і 678 стародруків XVII ст.

За змістом зібрання там переважали праці вчителів православної церкви XVI–XVII ст., а також твори видатних церковних авторів-полемістів та церковних і культурних діячів України. У бібліотеці Харківської духовної семінарії зберігалися два видання "Лексикону слов'яноросського" Памви Беринди, "Ліфос" митрополита Петра Могили, "Okulary" Кассіана Саковича, "Kalendarz prawdziwy" Яна Дубовича, твори Теофіла Рутки, Лазаря Барановича, Іоанкія Галятковського та інші [5, с. 89].

У зібранні зберігалися фундаментальні праці всесвітньо відомих європейських авторів XVI–XVII ст. Серед них – теологічні та критично-полемічні твори Корнелія та Ляпіде – Коментарі до Старого та Нового Заповіту, Йоанна Карфагенського "Homiliae catholicae" (1618), Фоми Аквінського "Ennarationes" (Париж, 1540); а також три видання – його ж праці "Summa totius theologiae" (1570; 1604; 1624); Кальвіна "Institutio cristiana religionis" (Женева, 1590); класика-гуманіста Еразма Роттердамського "Colloquia familiaria" (Базель, 1525), 23 томи Філіпа Л'аббе "Corpus Historiae bizantinae" (Париж, 1648); Рене Декарта "Meditationes de prima philosophia" (Амстердам, 1642) у двох примірниках, а також видання з історії науки – Френсіса Бекона (1665), П'єра Гассенді (1658), Ісаака Ньютона (1681), історичні трактати Стратемана (1681) та ін. [6, с. 89-90]. У зібранні наявні рідкісні та цінні французькі, швейцарські, нідерландські видання, середь яких – палеотипи західноєвропейських друкарень.

Частина зібрання являла собою праці з історії науки та освіти в Харкові історико-краєзнавчого характеру, особливий інтерес для книгознавців та бібліографів мають рідкісні видання харківських друкарень, зокрема збірка промов на поховання першого ректора Харківського університету І.С. Рижського, наукові праці професора Харківського університету І.Е. Шада "Institutiones philosophiae universae" (1812) і "De viris illustribus urbis Romae" (1815), а також твори старовинних харківських авторів літературного та наукового змісту [7, с. 90].

Отже, на високому для того часу бібліографічному рівні були залучені до наукового обігу цінні відомості про склад та зміст цієї книгозбірні, що за складом та тематикою являла собою ґрунтовну навчальну та наукову базу для викладачів і студентів семінарії, а також уже на той час мала значний історико-книгознавчий інтерес.

Значний внесок у розвиток кодикологічних досліджень в Україні в такий інтенсивний період формування дослідження рукописних книг та стародруків, як кінець XIX–XX ст., належить Є.К. Редіну. Він приділяв велику увагу вивченню ілюмінованих рукописів та оправ кодексів. Незважаючи на мистецтвознавчу спрямованість його досліджень рукописно-книжкових пам'яток, запропоновані ним описи мають системний характер. Вони укладені згідно з основними засадами описання слов'янорусських пам'яток, із покликанням на бібліографію, а також праці М.Г. Халанського.

Єгор Кузмич Редін (1863–1908) – історик мистецтва, археолог, дослідник історії книги, бібліотекознавець та бібліограф, професор Харківського університету,

завідувач Музею мистецтва і старовини, член Харківського історико-філологічного Товариства. Закінчив гімназію в Тифлісі та згодом – Новоросійський університет. У 1896 р. захистив магістерську дисертацію "Мозаїки Равеннских церковей". З 1893 р. почав читати лекції з історії мистецтв у Харківському університеті. У 1898 р. здійснив подорож з науковою метою в монастирі Афона для вивчення пам'яток античного та християнського мистецтва в Греції. Після повернення був приват-доцентом у Харківському університеті на кафедрі теорії та історії. Згодом – професором Харківського університету, завідувачем Музею витончених мистецтв і старожитностей, секретарем Харківського історико-філологічного Товариства. У 1886 р. брав участь у відкритті Харківської Громадської бібліотеки, разом із М.Ф. Сумцовим та іншими провідними професорами університету працював у її Правлінні. У 1900 – 1902 рр. – секретар Харківського підготовчого комітету з проведення XII Ахеологічного з'їзду [8].

Серед головних праць Є. К. Редіна – "Каталог библиотеки Императорского Харьковского Университета. Отделение: "Библиотека А.М. Матушинского." (Харків, 1895); "Древние памятники искусства Киева. Софийский собор. Исследования древней мозаической и фресковой живописи" (разом з Айналовим, 1889); "Значение деятельности археологических съездов для науки русской археологии: К XII археол. съезду в Харькове" (Харків, 1901); "Каталог выставки XII археологического съезда в г. Харькове. Отдел церковных древностей" (Харків, 1902); "Каталог выставки XII археологического съезда в г. Харькове. Отдел старопечатных книг" (Харків, 1902); "Каталог выставки XII археологического съезда в г. Харькове. Отдел рукописей" (Харків, 1902). Праці в галузі вивчення мистецтва книги були опубліковані у різноманітних фахових виданнях: "Диптих Ечмиадзинской библиотеки" (Зап. Имп. Рус. Арх. О-ва; Т. V), "Сирийские рукописи с миниатюрами парижской Национальной библиотеки и Британского музея" ("Архивные Известия и Заметки", № 11, за 1895 р. та окремим відбитком); "Рукописи с Византийскими миниатюрами в библиотеках Венеции, Милана и Флоренции" (Журнал Мин. Нар. Просвещения, № 12, 1892 р.) тощо [9]. Його статті публікувалися в "Сборниках Харьковского историко-филологического Общества" та інших фахових виданнях.

Будучи в 1900 – 1902 рр. секретарем Харківського підготовчого комітету з проведення XII Ахеологічного з'їзду, Є.К. Редін виконав велику організаційну роботу щодо підготовки та проведення з'їзду. Водночас він активно займався дослідницькою діяльністю. Так, на четвертому засіданні Комітету від 26 квітня 1900 р. у доповіді професора Є.К. Редіна, присвяченій церковним старожитностям Харківщини, які зберігалися в церквах губернії, приділено увагу комплексу стародруків XVII–XVIII ст. Він відзначив незадовільний стан зберігання старожитніх книжкових пам'яток. З метою проведення наукового опису та обліку предметів книжкового мистецтва поряд з іншими експонатами Є. К. Редін наголосив на необхідності в перспективі централізації пам'яток у єдине сховище, а також визначив завдання напередодні з'їзду – опис, підготовку альбома фотографій пам'яток, підготовку змістовної виставки тощо [10, с. 44-48].

Досвід учених Харківського університету та їхні розробки наукових описів рукописних книг та стародруків були відображені в "Каталогі виставки XII археологічного съезда в г. Харькове", опублікованому в Харкові в 1902 р. за редакцією Є.К. Редіна. Описання московських та Санкт-Петербурзьких стародруків був укладений М.Г. Халанським, львівських видань – Є.К. Редіним (йому також належать описання окладів). Опис інших місць друку – київських, чернігівських, унівських, віленських, почаївських видань, а також іноземних та невизначених – належали професору А.П. Кадлубовському. Є.К. Редін також редагував "Альбом Виставки XII археологічного съезда в г. Харькове" [11].

Разом із М.І. Петровим Є.К. Редіна можна вважати фундатором досліджень з історії книжкового мистецтва. Р.І. Філіпенко та С.М. Куделко цілком обґрунтовано вважають його талановитим послідовником таких видатних істориків книжкового

мистецтва, як Ф.І. Буслаєв, Н.П. Кондаков та О.І. Кірпи́чников, які започаткували джерелознавчі методи опису лицевих рукописних книг та мініатюр [12].

Вагомий внесок у розвиток археографії та історії рукописної та стародрукованої книги в Україні на рубежі XIX – XX ст. зробив М.Г. Халанський. Михайло Георгійович Халанський (1857–1910) – історик літератури, фольклорист, дослідник рукописної та стародрукованої книги. Він народився 1 листопада 1857 р. у с. Расховці Щигрівського повіту Курської губ. у сім'ї священика. Освіту отримав у Белгородській семінарії та в Харківському університеті на історико-філологічному факультеті (1877 – 1881). У 1883–1891 рр. працював учителем російської мови та словесності в Белгородській та Харківській гімназіях. 1888 р. одержав ступінь магістра російської словесності в Санкт-Петербурзькому університеті. У 1889 р. здійснив наукову подорож до слов'янських країн, набув великого практичного досвіду в галузі слов'янської писемної спадщини. У 1895 р. захистив у Харківському університеті докторську дисертацію "Южно-славянские сказания о Королевиче Марке" М.Г. Халанський був автором багатьох наукових праць і рецензій у галузі славістики, фольклору, слов'янської епіграфіки, книгознавства, надрукованих у "Русском филологическом Вестнике", "Известиях Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук" та "Сборнике Харьковского историко-филологического Общества" [13].

Напрацювання М.Г. Халанського в історії вивчення та опису рукописних і стародрукованих пам'яток наприкінці XIX – на початку XX ст. були репрезентовані в його праці "Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий, I–XXIII" (Харків, 1900–1905), що складалася з 23-х випусків [14].

У її випусках представлені описи рукописних та книжкових пам'яток зі збірок приватних власників, науково-культурних та духовних установ Слобожанщини. Унаслідок систематичних студій ученого в книгозховищах цього регіону залучені до наукового обігу рукописи зі збірок П.А. Малінке із с. Великий Бурлун (II), П. А. Редькіна з Харкова (III, IV), Преображенського собору з Ахтирки (V), Харківського попереднього комітету в підготовці XII Археологічного з'їзду (IX–XX), Н. Маклакової з Путивля (XIV–XXI), С.І. Пономарьової з Харкова (XXII) [15]. Отже, ця праця на початку XX ст. була своєчасним внеском у розвиток археографо-палеографічних, історико-книгознавчих, бібліографічних досліджень рукописних та книжкових пам'яток в Україні.

У праці М.Г. Халанського "Экскурсы", опублікованій у "Трудах Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда" приділено увагу не тільки практичним аспектам вивчення рукописно-книжкової спадщини на Слобожанщині та в близьких регіонах. "Экскурсы" М.Г. Халанського віддзеркалюють питання, актуальні для розвитку вітчизняної історії слов'янської рукописної книги на початку XX ст. До сфери його зацікавлень увійшли слов'яноросійські рукописні кодекси не лише з місцевих сховищ, а й загального значення – із фондів столичних бібліотек. Ученому належать опис двох рукописних книг із фондів Санкт-Петербурзької Імператорської Публічної бібліотеки, які містять літопис особливої редакції і тому відрізняються від уже відомих фахівцям та залучених до наукового обігу.

Питанням камерально-палеографічного опису також присвячене продовження праці М.Г. Халанського "Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий XIV–XX" (Харків, 1902). Цей друк був окремим відбитком із "Записок императорского Харьковского университета" за 1902 р. [16]. Брошура містила доповідь професора Харківського університету М.Г. Халанського "Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий" ("Древнерусский переводной труд по физиологии человека и животных и по гигиене") (Харків, 1902). Він досліджував рукописи з Путивля Курської губ. (нині – Сумської обл.) з бібліотеки купця М. Маклакова. Рукописний кодекс, писаний кирилицею XVI ст. містив твір "Проблемата сиречь гадания или совопрошения различная" Аристотеля та інших

авторів. М.Г. Халанський наводить палеографічний опис рукопису, який є перекладом з польської мови праці, опублікованої в Кракові у відомій друкарні Станіслава Шарфенберга, як наведено в передмові на 1 арк. зв.

М.Г. Халанський виокремлює та аналізує основні складові наукового опису: розміри аркушів, кількість рядків, чорнило, оправу тощо. Укладач подає філіграні на папері, але не атрибує їх за спеціальними каталогами-показчиками, та, відповідно, не датує папір рукопису за цією ознакою. Зміст рукописного кодексу розписаний укладачем за аркушами. Зафіксовані також записи та суто бібліотечні помітки каталогу та бібліографічні покликання на два аналогічних списки XVII ст. із бібліотеки графа Уварова.

Інше видання розвідки М.Г. Халанського "Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий XIV–XX" (Харків, 1905) фактично було окремим відбитком екскурсів із "Сборника Харьковского историко-филологического Общества" (т. XVI), що дозволялося на підставі § 37 Статуту Історико-Філологічного Товариства. Ці дані зафіксовані на звороті титульного аркуша за підписом Голови товариства професора М.Ф. Сумцова. Книгознавча цінність цього примірника підвищується завдяки автографу – дарчому напису на титульному аркуші самого автора Володимиру Степановичу Іконникову, що підтверджує факт існування наукових контактів відомих українських учених на початку XX ст. [17, с. 1 - 26].

Дослідник здійснив кодикологічний аналіз трьох кирилических рукописів, які зберігалися у фонді бібліотеки Харківського Історико-Філологічного Товариства.

М.Г. Халанський аналізує рукописи згідно з ustalеними засадами історико-археографічної та палеографічних шкіл, що існували в Російській імперії у XIX – на початку XX ст. Відповідно, М.Г. Халанський, порівнюючи палеографічні ознаки рукописів з іншими книгозховищ, зокрема Харківського збірника з "Торжественником" із Румянцевського музею, покликається на праці А.Х. Востокова "Описание рукописей Румянцевского музея".

Видатні українські вчені-професори Харківського університету М.Ф. Сумцов, Є.К. Редін та М.Г. Халанський внесли вагомий науково-практичний внесок в археографію рукописів та бібліографію стародрукованої книги. Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. Харків став одним з головних історико-книгознавчих та бібліотечно-бібліографічних центрів Російської імперії загалом та України зокрема.

Список використаних джерел та літератури

1. *Харківський університет // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 1009-1010; Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905), составлен Д.И. Баглием, Н.Ф. Сумцовым и В.П. Бузескулом. – Х., 1906.– 329 с.; Багалій Д.І. Автобіографія. П'ятдесят літ на сторожі української культури / Д.І. Багалій // Вибрані праці. У шести томах. – Х., 1999.– Т.1. – С. 57–211; Історико – филологічний факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея; Вступ. ст. Т.Г. Павловой. – Х.: Изд – во САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 л. портр., 91 с.*
2. *Рубинский К.И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805 – 1905) / К.И. Рубинский – Харьков, 1907; Мазманьянц В.К., Зайцев Б.П., Куделко С.И. История Центральной научной библиотеки Харьковского университета (1805 – 1917 гг.) / Под. ред. Э.В. Баллы. – Харьков, 1992. – С. 26 – 28; Библиотека Харківського національного університету ім. В. Каразіна // Наукові бібліотеки України. Довідник. – К., 2004. – С.239 – 240; Библиотека Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина за 200 лет (1805-2005). /*

- Н.М. Березюк, И.Г. Левченко, Р.П. Чигринова. – Х.: Тимченко, 2006. – 390 с. : ил. – Библиограф. : 121 наименование.
3. Сумцов Н.Ф. // *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*. – Т. 73. – Спб., 1903. – С. 68–69; *Український радянський енциклопедичний словник* – Т. 3. – К., б. р. – С. 417; *Радянська енциклопедія історії України*. – Т. 4. – К., 1972. – С. 234; Багалеї Д.И. Профессор Николай Федорович Сумцов: К двадцатипятилетней годовщине его учено-педагогической деятельности / Д.И. Багалеї – Х., 1900. – С. 8–9; *Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея; Вступ. ст. Т.Г. Павловой*. – Х.: Изд – во САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 л. портр., 91с. – С.104 – 112; Библиотека Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина за 200 лет (1805-2005). / Н.М. Березюк, И.Г. Левченко, Р.П. Чигринова. – Х.: Тимченко, 2006. – 390 с.: ил. – Библиограф.: 121 наименование. – С. 37.
  4. Сумцов Н. Заметка о старопечатных книгах Харьковской духовной семинарии / Н. Сумцов // *Киевская старина*. – Т. 21. – № 6. – К., 1888. – С. 89–90.
  5. Там же. – С. 89.
  6. Там же. – С. 89 - 90.
  7. Там же. – С. 90.
  8. Р.І. Філіппенко, С.М. Куделко. Є.К. Редін – професор Харківського університету: Монографія / Р.І. Філіппенко, С.М. Куделко. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 228 с.; Библиотека Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина за 200 лет (1805-2005). / Н.М. Березюк, И.Г. Левченко, Р.П. Чигринова. – Х.: Тимченко, 2006. – 390 с. : ил. – Библиограф. : 121 наименование. – С. 37; *Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея; Вступ. ст. Т.Г. Павловой*. – Х.: Изд – во САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 л. портр., 91 с. – С. 307 – 311.
  9. Редін Є.К. // *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*. – Т. 53. – Спб., 1899. – С. 466.; Редін Є.К. // *Енциклопедія українознавства*. – Т. 7. – Львів., 1998. – С. 298; *Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея; Вступ. ст. Т.Г. Павловой*. – Х.: Изд – во САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 л. портр., 91 с. – С. 308 – 311.
  10. Редін Є.К. Памятники церковных древностей Харьковской губернии / Е.К. Редін // *Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического сезда*. – Харьков, 1902. – С. 44–48.
  11. *Каталог выставки XII археологического съезда в г. Харькове. Отдел старопечатных книг / Под ред. Е. К. Редина*. – Харьков, 1902. – С. [III]; Р.І. Філіппенко, С.М. Куделко. Є.К. Редін – професор Харківського університету: Монографія / Р.І. Філіппенко, С.М. Куделко. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 114-118.
  12. Павлова О.Г. Дослідження і викладання історії мистецтв у Харкові (XIX – поч. XX ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – Х., 1998. – 198 с.; Р.І. Філіппенко, С.М. Пуделко, Є.К. Редін – професор Харківського університету: Монографія / Р.І. Філіппенко, С.М. Куделко. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 85-86.
  13. Халанский М. Г. // *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*. – Т. 73. – Спб., 1903. – С. 2; *Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея; Вступ. ст. Т.Г. Павловой*. – Х.: Изд – во САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с., 15 л. портр., 91 с. – С. 112-116.

14. Халанский М.Г. Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий, I–XXIII / М.Г. Халанский // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда.– Т. 1. – Харьков, 1902. – С. 55-60, 108-121; 245-249; 270-282; 403-435.
15. Справочник-указатель печатных описаний славяно-русских рукописей / Сост. Н. Ф. Бельчиков и др. – М., Ленинград: Изд-во АН, 1962. – С. 322, поз. 2838. Проте бібліографи, на жаль, не зафіксували всі видання частин праці М.Г. Халанського (зокрема, зовсім відсутня окрема публікація з частинами XXIV–XXVI, що вийшла в Харкові 1905 р., можливо, оскільки це був окремий відбиток із "Сборника Харьковского историко-филологического Общества").
16. Халанский. М. Г. Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий XIV–XX. Древнерусский переводной труд по физиологии человека и животных и по гигиене / М.Г. Халанский // Записки имп. Харьковского университета. – Харьков, 1902. – Кн.1. – С. 24–32; Кн. 2. – С. 33–35.
17. Халанский М. Г. Экскурсы в область древних рукописей и старопечатных изданий / М.Г. Халанский. – Харьков, 1905. – С. 1–26.

SUMMARY

In the article is considered the place and role of the Kharkiv scientists in the researches of handwritten-book sights of Ukraine.

Key words: *historical book science, handwritten-book, bibliographers, N. Sumtsov, E. Redin, M. Khalansky.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено место и роль профессоров Харьковского университета в исследовании рукописно-книжных памятников Украины.

Ключевые слова: *историческое книговедение, рукописно-книжные памятники, книговеды, Н.Ф. Сумцов, Е.К. Редин, М.Г. Халанский.*